TIPĂRITURILE BLĂJENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA (1750–1760) ŞI UNIFICAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

SERGIU DRINCU

Cuvinte-cheie: *limbă literară, unificare, tipăriturile blăjene*

Lucrarea de faţă este una de istoria limbii, mai exact, de istorie a istoriei limbii române literare şi are ca obiectiv readucerea în circuitul ştiinţific a unei cercetări efectuate în anii '70-'80 ai secolului trecut în cadrul Colectivului de Lingvistică al Centrului de Ştiinţe Sociale din Universitatea din Timişoara. Este vorba de tema *Procesul de standardizare a limbii române literare în secolul al XVIII-lea. Transilvania (1750-1760).* De fapt, cercetarea din perioada precizată a început pe când Colectivul de Lingvistică făcea parte din Filiala timişoreană a Academiei Române, unde s-a şi înfiinţat în anul 1963, la iniţiativa Profesorului G. Ivănescu.

De numele Profesorului G. Ivănescu este legată şi iniţierea temei amintite mai sus. La baza acestei iniţiative stă convingerea Domniei Sale conform căreia, începând cu anul 1750, se produce, şi prin cărţile tipărite la Blaj, o unificare a limbii literare „în favoarea dialectului literar muntenesc”. Întâlnim această idee în *Problemele capitale ale vechii române literare*, iar acum în urmă, în *Istoria limbii române*. Ediţia a II-a, îngrijită de Mihaela Paraschiv, Editura Junimea, Iaşi, 2000. „Dacă privim faptele fără să facem o comparaţie cu graiurile populare, – spune Domnia Sa în această din urmă lucrare – constatăm că evoluţia dialectelor literare româneşti în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea se caracterizează prin apropierea dialectelor ardelean-crişan-maramureşean, bănăţean şi moldovenesc de cel

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)

muntenesc. Avem, din unele puncte de vedere, o unificare a limbii literare, în favoarea dialectului literar muntenesc" (p. 614). Efectele sunt însă mult mai adânci, pentru că, afirmă G. Ivănescu, „acum românii de peste munți nu mai consideră graiul lor ca bază a limbii literare, cum fusese cazul mai înainte, decât în parte, deşi ei nu mărturisesc aceasta. Este evident că, pentru dânşii, de acum încolo limba literară are unele caractere care se găsesc numai la munteni şi în Ardealul de sud. Acest lucru nu se mai întâmplase niciodată până atunci în Ardeal şi Crişana. Această nouă conştiință lingvistică a celor care scriu în Ardeal va fi fatală pentru graiul literar din Ardeal. Ea constituie baza pentru o predominare a dialectului muntean în formarea limbii literare moderne, ceea ce se va produce în secolul al XIX-lea" (p. 621).

Punctul de vedere al Profesorului Ivănescu a fost confirmat, în primul rând, de cercetările lui Ion Gheție. Acesta compară, în studiul *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, „Limba Română", 1971, nr. 2, p. 113-124, reluat, parțial, în *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, *Liturghierele, Evangheliarele, Octoihurile şi Penticostarele* tipărite în perioada 1750-1770 în Moldova şi la Blaj cu cele apărute în Muntenia, ajungând la concluzia că toate reproduc tipărituri munteneşti. El mai precizează, de îndată, „că nu numai aceste lucrări, ci şi toate celelalte cărți de slujbă care se tipăresc la Blaj după 1750 au drept model textele munteneşti corespunzătoare, pe care le urmează cu fidelitate" (p. 121). Contextul social şi politic care a favorizat pătrundere tipăriturilor munteneşti în Ardeal şi Moldova rezidă în naționalizarea serviciului divin în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ceea ce a pus problema traducerii în româneşte a cărților de slujbă. Cei care au dus la bun sfârşit această operă de traducere au fost, în primul sfert al secolului al XVIII-lea, Antim Ivireanul şi Damaschin Râmniceanul. Astfel, „Intensa activitate desfăşurată la Bucureşti şi Râmnic (în condițiile în care tipografia mitropoliei Ardealului nu mai lucra, iar cea din Iaşi se manifesta sporadic) a avut drept urmare o difuzare fără precedent a

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)

cărţii bisericeşti muntene în toate provinciile româneşti" (p. 123). Pilduitoare – mai arată Ion Gheţie – este atitudinea cărturarilor blăjeni care, deşi de altă credinţă decât muntenii, au adoptat „textul şi norma cărţilor ortodoxe munteneşti, deşi existau decrete ale Mariei-Tereza care opreau difuzarea tipăriturilor munteneşti în Ardeal" (p. 124). Toate aceste fapte, dar şi analizele pe textele amintite îl îndrituiesc pe Ion Gheţie să admită că „după 1750 şi până spre 1780, graiul muntenesc, aşa cum fusese fixat în cărţile bisericeşti, s-a impus ca unică normă literară în textele tipărite, adică în acele lucrări în care producţiile spirituale erau îmbrăcate în haina cea mai aleasă, într-un anumit sens, cea mai solemnă, destinată unei largi răspândiri, a cuvântului tipărit" (p. 124).

Dacă luăm în considerare şi propunerea lui Ion Heliade-Rădulescu, din scrisoarea adresată lui C. Negruzzi, în 1836 (scrisoare reprodusă în *Opere*, vol. II, ediţia D. Popovici, Editura Fundaţiilor Regale, 1943, p. 220), ca, în realizarea unităţii limbii de cultură, „să urmăm limbii cei bisericeşti" şi observaţia, aproape neluată în seamă, a lui M. Gaster din *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig-Bucureşti, 1891, p. XC, după care „pe la începutul secolului al XVIII-lea [...] limba bisericească, adică a cărţilor întrebuinţate în slujba bisericii, devine aproape uniformă muntenească", şi, evident, ca o sinteză a tuturor preocupărilor de istorie a limbii literare vechi, *Baza dialectală a românei literare* a lui Ion Gheţie (Bucureşti, 1975), avem în faţă esenţa bibliografică privitoare la teza, *acceptată de noi*, a dialectelor literare şi a unificării limbii literare începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, bibliografie care a stat, de altfel, la baza elaborării temei noastre de cercetare.

Cu toată bogăţia de material prezentă în analizele lingvistice din operele amintite, s-a considerat necesară o investigaţie mai amplă, pe cât mai multe texte, spre a se confirma sau infirma extensiunea acelor observaţii. Acesta a fost contextul în care Prezidiul Academiei Române a aprobat, pentru Colectivul de Lingvistică de la Timişoara, tema amintită la începutul prezentării de faţă.

În acest sens, în cadrul temei au fost excerptate exhaustiv următoarele tipărituri, mare parte neluate în seamă, sub raport

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)

lingvistic, în studiile consacrate activității tipografiei de la Blaj: *Strastnic care cuprinde în sine sfintele patimi şi a învierii Domnului Hristos* (1753), *Dumnezeeştile liturghii* (1756), *Molitvenic* (1757), *Păstoricească datorie* (1759), Petru Pavel Aaron, *Păstoricească poslanie sau Dogmatica învățătură* (1760. PP), *Floarea adevărului sau a dragostei de obşte*, ediția a II-a, 1816 (FA). În legătură cu această din urmă tipăritură, Maria Purdela Sitaru, care a realizat o descriere amănunțită a acestor texte şi a altora apărute la Blaj, spre a justifica folosirea ediției din 1816 a dat o explicație, din punctul nostru de vedere, pertinentă. În primul rând, a relevat precizarea autorilor care au alcătuit *Bibliografia românească veche* (4 vol., publicate între 1903 şi 1944), I. Bianu, N. Hodoş şi D. Simionescu, conform căreia ei nu au fost în posesia niciunui exemplar din prima ediție apărută în 1750, la Blaj (vol. II, p. 113, poz. 276). În acest context se punea problema în ce măsură datele din ediția a doua pot justifica fapte de limbă mai vechi cu mai mult de o jumătate de secol. „Dacă din punct de vedere filologic apar dificultăți, – consideră Maria Purdela Sitaru – în sensul că o copie nu poate fi trecută în epoca alcătuirii originalului [cu trimitere la considerentele teoretice ale lui I. Gheție din *Baza dialectală a românei literare*, p. 79], înglobarea FA în grupul de texte supus cercetării ni s-a impus datorită următorului considerent: textul din PP (*Păstoricească poslanie)* este identic cu cel din partea a doua a FA (ed. 1816) şi, ca atare, la rândul său, lucrarea lui Petru Pavel Aaron, aşa cum se arată în prefață, „tot un lucru cuprinde cu *Floarea adevărului* şi tot despre aceia materie vorbeşte, mai adăogând unele adevăruri, care întru aceia rămăsese, a doa oară şi aceasta a să tipări" (PP 1)". Cercetătoarea timişoreană admite că nu se poate pronunța în legătură cu identitatea dintre textele amintite, dar că este în măsură a pune în evidență deosebirile ce au intervenit între textul din PP şi ediția ulterioară din FA. „Diferențele constatate, spune ea, sunt puține şi ele privesc fie aspectul fonetic sau morfologic al unor cuvinte (de exemplu *aşa* în PP, dar în FA întâlnim alături de această formă dominantă şi fonetismul *aşea*; *or auzi* în PP, dar în FA *vor auzi*), fie

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)

înlocuirea unor cuvinte vechi cu altele mai noi (lui *zaceal* din PP îi ia locul *cap* „capitol" în FA)" (I, p. 23-24, n. 3).

Materialul adunat a fost publicat sub formă de *Glosar*, dar cu respectarea normelor unui dicționar. La baza alcătuirii *Glosarului* au stat observațiile şi recomandările Floricăi Dimitrescu din diferite studii ale sale, dar în special din *O problemă actuală a lingvisticii române: datarea* şi *Dicționarul limbii române din secolul al XVI-lea*, publicate în volumul *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973.

Normele de alcătuire a *Glosarului* au fost descrise de Maria Purdela Sitaru în volumul întâi din cele cinci fascicule publicate sub titlul *Lexicul tipăriturilor blăjene din perioada 1750-1760*. Fascicula întâi, din care am şi dat citatele de mai sus, a apărut în 1982, la Tipografia Universității din Timişoara, tot aici apărând şi celelalte fascicule: II, în 1984, III în 1985, V în 1987şi VI în 1988, fascicula a IV-a rămânând în manuscris, din motive obiective. De altfel, titlul generic al ansamblului de fascicule ce trebuiau să apară a fost *Limba română literară în secolul al XVIII-lea*, lexicul fiind primul aspect de studiat, urmând apoi fonetica şi morfologia. În redactarea lexicului ne-am însuşit recomandarea Floricăi Dimitrescu de a include în *Glosar totalitatea* cuvintelor dintr-un text, *selectarea* doar a termenilor interesanți nefiind recomandabilă datorită subiectivismului care însoțeşte orice alegere. Ca atare, fiecare cuvânt a fost înregistrat *cu toate variantele fonetice, la toate formele morfologice şi sub toate aspectele grafice*.

Fasciculele amintite cuprind cuvinte înregistrate între literele A-F, a^1 art. – *FUS*. Începând cu fascicula a II-a au apărut şi primele studii: Doina Babeu, *Sinonimia, particularitate relevantă a lexicului* (II, p. 1-24), apoi *Aspecte ale semanticii sinonimelor* ***facere – făptură – ființă – fire*** (VI, p. 1-12), Sergiu Drincu, *Formarea cuvintelor. Derivate cu prefixele* ***ab-*** *şi* ***ad-*** *moştenite din latină* (II, p.25-61) şi Maria Purdela Sitaru, *Calcuri lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea* (II, p. 62-76), apoi *Formații cu* ***fără*** *(~* ***de****) în vechea română literară* (VI, p. 13-29).

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)

La realizarea acestei teme au participat cercetătorii Doina Babeu, Paulina Cheie, Mihaela Chioreanu, Sergiu Drincu, Maria Purdela Sitaru, Elena Šalinački şi Livia Vasiluţă. Coordonarea temei şi a redacării fasciculeleor a fosta asigurată de Maria Purdela Sitaru şi Sergiu Drincu. Responsabilitatea redactării propriu-zise a fasciculelor a revenit următorilor: Maria Purdela Sitaru, fascicula I, Mihaela Chioreanu şi Elena Šalinački, fascicula a II-a, Paulina Cheie, fascicula a III-a, Livia Vasiluţă, fascicula a V-a, Mihaela Chioreanu (litera E) şi Doina Babeu (litera F), fascicula aVI-a.

În 1988, tema a fost anulată de către Comitetul Judeţean de Partid, întrucât avea o prea pronunţată componentă *religioasă*. Cel puţin aşa ni s-a comunicat de către decanul Facultăţii de Filologie de atunci, prof. dr. Vasile Şerban.

Materialul, chiar nepublicat în întregime, şi studiile amintite pe marginea lui au atras totuşi atenţia specialiştilor. Între alţii, au apreciat importanţa temei şi primele rezultate la care am ajuns Florica Dimitrescu şi Ion Gheţie. Într-o recenzie publicată în „România literară", 1983, n. 34, p.8, Florica Dimitrescu aprecia, cu referire la fascicula I, că „Glosarul de faţă are marele merit de a fi reuşit să cuprindă o „felie" din limba română literară, oferind un punct de pornire absolut indispensabil studiilor limbii scrise de toate tipurile şi atrăgând atenţia asupra unei perioade de limbă română care – cu excepţia unor lucrări semnate de I. Bălan, I. Gheţie şi Al. Duţu – a fost prea puţin luată în consideraţie în studiile lingvistice anterioare, deşi operele avute în vedere atestă o clară tendinţă de unificare a limbii române în varianta sa literară; specialiştii, având la îndemână un şir de astfel de opere, vor putea urmări mai uşor procesul de cristalizare a normelor lexicale şi gramaticale ale limbii române. O lucrare ca aceasta echivalează cu o „cărămidă" sau, dacă vrem să ne referim la T. Arghezi, cu o „treaptă" necesară la edificarea *Dicţionarului istoric al limbii române*."

În ce-l priveşte pe I. Gheţie, el consideră că „este deasupra oricărei îndoieli că lucrarea e binevenită şi, într-un anumit sens, necesară. Ea va aduce reale servicii celor ce se vor ocupa de azi înainte de istoria limbii române în secolul al XVIII-lea şi îndeosebi

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)

de procesul unificării aspectului ei cultivat" („Limba Română", 1984, nr. 3, p. 231).

Chiar dacă întreruperea cercetării ne-a împiedicat să ajungem la concluzii de ansamblu privind procesul de unificare a limbii literare în şi prin tipăriturile religioase de la Blaj din perioada 1750-1760, o constatare importantă s-a impus totuşi cu evidenţă, ea fiind sintetizată astfel de Maria Purdela Sitaru: „[...] strădania autorilor de la Blaj de a „româniza" lexicul scrierilor ecleziastice, în scopul de a le mări accesibilitatea, premerge tendinţa de mai târziu a reprezentanţilor Şcolii Ardelene de a elimina tot ceea ce era „străin" = nelatin din vocabularul limbii române şi constituie [...] un moment din cultura poporului român care merită să fie relevat" (II, p. 73).

Bibliografie

Dimitrescu, Florica, *Contribuţii la istoria limbii române vechi,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973.

Gheţie, Ion, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare. momentul 1750,* în „Limba Română", 1971, nr. 2, p. 113-124.

Ivănescu, G., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947-1948.

Ivănescu, G., *Istoria limbii române.* Ediţia a II-a, îngrijită de Mihaela Paraschiv, Editura Junimea, Iaşi, 2000.

THE EIGHTEENTH-CENTURY BLAJ PRINTS (1750-1760) AND THE UNIFICATION OF LITERARY ROMANIAN

(Abstract)

Key words: *literary Romanian language, unification process, religious prints*

The author presents the history of literary Romanian language research conducted by a Linguistics team of the Romanian Academy, Timişoara Branch. The researched period, 1750-1760, is regarded as the beginning of the unification of the Romanian literary language. They studied the religious prints appeared in Blaj cultural center as these texts have been less investigated in linguistically. The collected material, highly appreciated by specialists, was published in five volumes under the title *Lexicul tipăriturilor blăjene din perioada 1750-1760.*

For reasons beyond the control of researchers, the topic under discussion was stopped by officials in 1988.

BDD-A13034 © 2013 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.96.159 (2024-04-20 06:10:24 UTC)